

บทที่ 5

บทสรุป

ภาพรวมของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในช่วงรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ซึ่งเป็นความขัดแย้งระหว่างนักการเมืองกับบรรดาข้าราชการโดยเฉพาะผู้นำกองทัพนั้นแม้ว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นดังกล่าวนั้นดูเหมือนว่าเป็นความขัดแย้ง และการโต้ตอบกันไปมาระหว่างบุคคลต่อบุคคล อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาโดยภาพรวมจะพบว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นดังกล่าวเป็นความขัดแย้งที่มีนัยยะเชิงสถาบันระหว่างกลุ่มอำนาจเก่าในการเมืองไทยอันหมายถึงพลังอำนาจชาติปไตยซึ่งประกอบด้วยพลังในกองทัพและข้าราชการกับกลุ่มอำนาจใหม่คือพลังอำนาจชาติปไตยอันได้แก่นักการเมืองและนายทุนนักธุรกิจที่มีบทบาทเพิ่มมากขึ้นในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

เมื่อพิจารณาในแง่มุมทางทฤษฎี จะพบว่าในบรรดาคำอธิบายเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นส่วนใหญ่มักเป็นไปในแนวทางการอธิบายในเรื่องการเกิดขึ้นของพลังกลุ่มใหม่ในสังคม และการเกิดขึ้นของพลังกลุ่มใหม่ดังกล่าวนี้ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งในด้านต่างๆ และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในที่สุด ตัวอย่างของคำอธิบายในลักษณะนี้พบได้ในคำอธิบายเกี่ยวกับพัฒนาการทางการเมืองในประเทศต่างๆเช่นคำอธิบายเรื่องการเปลี่ยนแปลงในยุโรปที่พลังกลุ่มใหม่ซึ่งเรียกว่านายทุนได้เติบโตและพัฒนาขึ้นจนกลายเป็นผู้นำในการโค่นล้มระบอบกษัตริย์และนำยุโรปสู่การเมืองและสังคมแบบเสรีประชาธิปไตย

สำหรับกรณีประเทศไทยก็เช่นเดียวกันที่แนวทางของคำอธิบายเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมักให้ค่ากับการเกิดขึ้นของกลุ่มพลังกลุ่มใหม่ในสังคม ซึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้งและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง ปรัชญาการณทางการเมืองครั้งสำคัญๆที่ถูกนำมาอธิบายในแนวทางนี้ได้แก่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในปี พ.ศ.2475 และเหตุการณ์ทางการเมืองในปี พ.ศ.2516 ในกรณีของการเปลี่ยนแปลง พ.ศ.2475 นั้นคำอธิบายที่ถูกใช้ก็คือการเกิดขึ้นของพลังกลุ่มใหม่ในสังคมที่เรียกว่า "ข้าราชการ" ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นผู้ก่อการ เปลี่ยนแปลงจากระบอบกษัตริย์สู่ระบอบที่พวกเขาเรียกว่าประชาธิปไตย ส่วนกรณีเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 ก็เช่นเดียวกันที่คำอธิบายส่วนใหญ่มักอธิบายว่าเป็นเพราะการเกิดขึ้นของกลุ่มพลังกลุ่มใหม่ในสังคมอันได้แก่พลังนิสิตนักศึกษา ผู้ใช้แรงงาน และชนชั้นกลาง ซึ่งกำเนิดและเติบโตขึ้นตามการพัฒนาของประเทศ และต่อมาได้กลายเป็นผู้นำในโค่นล้มระบอบอำนาจนิยมทหารที่ครอบครองอำนาจทางการเมือง

มานับตั้งแต่ปี พ.ศ.2500 ตัวอย่างการอธิบายเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นตัวอย่างที่ดีของแบบแผนการอธิบายปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในแนวทางที่พลังกลุ่มหนึ่งลุกขึ้นโค่นล้มหรือต่อสู้เพื่อมีอำนาจเหนือกว่าพลังอีกกลุ่มหนึ่งและนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

สำหรับกรณีศึกษานี้ก็เช่นเดียวกันที่ผู้ศึกษาตั้งสมมติฐานว่าช่วงเวลาของรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นช่วงเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อและช่วงเปลี่ยนผ่านที่สำคัญการเมืองไทย นอกจากนี้ยังเต็มไปด้วยความขัดแย้งระหว่างกลุ่มพลังอำนาจเก่ากับพลังอำนาจใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมที่ต่อสู้และพยายามช่วงชิงเพื่อการเป็นผู้นำในโครงสร้างอำนาจรัฐ และการขึ้นมาใช้อำนาจทางการเมืองของรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ยังอาจถือได้ว่าเป็นจุดเลี้ยวคล้อยลงของระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตยครึ่งใบและรวมถึงการเมืองในแบบอำมาตยาธิปไตย รวมถึงเป็นจุดเริ่มต้นของการเมืองแบบประชาธิปไตยแบบทุนนิยม(capitalist democracy)หรือการเมืองในแบบธนาธิปไตย(plutocracy) อีกด้วย

ความขัดแย้งอันเกิดขึ้นในช่วงรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ นั้นก็คืออาการอย่างหนึ่งอันเป็นผลมาจากการเกิดขึ้นของกลุ่มพลังอำนาจใหม่ในสังคมที่มีพลังในระดับหนึ่งที่เป็นคู่ต่อสู้และท้าทายการดำรงอยู่ของพลังอำนาจเก่าที่มีอำนาจอยู่เดิม ความขัดแย้งดังกล่าวเกิดจากการเพิ่มขึ้นของบทบาทในหลายๆ ด้านของกลุ่มพลังกลุ่มใหม่ ที่ก่อให้เกิดการต่อสู้แย่งชิงทั้งในแง่อำนาจ ผลประโยชน์และบทบาทในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม เมื่อพิจารณาจะพบว่าในช่วงที่การเมืองไทยมีลักษณะเป็นการเมืองแบบอำนาจนิยมทหาร และพลังอำมาตยาธิปไตยมีอำนาจนั้นพลังอำมาตยาธิปไตยดังกล่าวได้เข้าแทรกแซงทั้งในโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจอย่างกว้างขวาง แต่เมื่อบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมเปลี่ยนแปลงไป ทั้งจากการเปลี่ยนแปลงในตัวของรัฐไทยและกระแสจากภายนอกที่บีบบังคับให้เกิดการปรับเปลี่ยนในตัวโครงสร้างอำนาจรัฐ จะพบว่าพลังอำมาตยาธิปไตยดังกล่าวก็มีการปรับตัวด้วยเช่นเดียวกัน ปรากฏการณ์ที่เป็นรูปธรรมก็คือการยอมประนีประนอมกับเหล่าบรรดาพลังภายนอกระบบราชการทั้งหลายในสังคมที่เกิดขึ้นใหม่ รูปธรรมสำคัญคือกติกาทางอำนาจในยุคของประชาธิปไตยครึ่งใบที่ยินยอมและยอมรับการเข้าร่วมในโครงสร้างอำนาจรัฐด้วยวิธีการเลือกตั้งของเหล่าบรรดาพรรคการเมืองและนักการเมืองทั้งหลาย อย่างไรก็ตามภายใต้โครงสร้างและกติกาทางอำนาจดังกล่าว นั้นพลังอำมาตยาธิปไตยก็ยังคงบทบาทในฐานะหุ้นส่วนในโครงสร้างอำนาจรัฐด้วยเช่นเดียวกัน

ด้วยการใช้อำนาจผ่านวุฒิสภา และในฐานะผู้ให้การสนับสนุนรัฐบาลพลเอกเปรม ดิถสุลลานนท์
 อย่างเป็นทางการ

อย่างไรก็ตามแรงบีบสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอีกครั้งในตัวโครงสร้างอำนาจรัฐได้แก่
 บทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2521 อันเป็นกติกาทางอำนาจที่ผ่านการประนีประนอมของ
 พลังอำนาจเก่าและอำนาจใหม่ บทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญซึ่งมีระยะเวลา 4 ปี ที่กำหนดให้
 พลังอำนาจเก่าและอำนาจใหม่ มีฐานะเป็นหุ้นส่วนในโครงสร้างอำนาจรัฐอย่างชอบธรรมด้วยการอนุญาตให้
 ข้าราชการสามารถดำรงตำแหน่งข้าราชการประจำและข้าราชการการเมืองได้ในเวลาเดียวกันนั้นได้
 ลึกลง การลึกลงของบทเฉพาะกาลดังกล่าวนั้นก็ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของ
 การเสื่อมคลายลงของระบอบอำมาตยาธิปไตย ทั้งนี้เพราะการยอมรับสถานะของข้าราชการ
 ในทางการเมืองได้ลึกลง อย่างไรก็ตามพลังอำมาตยาธิปไตยดังกล่าวก็พยายามที่จะดิ้นรน
 เพื่อคงอำนาจในทางการเมืองของตนไว้ด้วยการพยายามขอแก้ไขรัฐธรรมนูญ นอกจากนี้ยังรวมถึง
 ความพยายามในการต่ออายุราชการของผู้นำในกองทัพออกไปด้วย อย่างไรก็ตามความพยายาม
 ทั้งหมดของพลังอำมาตยาธิปไตยก็ไม่เป็นผลมากนัก โดยในส่วนของรัฐธรรมนูญนั้นการพยายาม
 แก้ไขไม่ประสบความสำเร็จ ทั้งนี้ด้วยการต่อต้านอย่างแข็งขันของเหล่าบรรดาพลังภายนอก
 ระบบราชการทั้งหลายเช่นพรรคการเมืองและนักการเมือง ปัญญาชน นิสิตนักศึกษา และประชาชน
 แต่สำหรับการต่ออายุราชการของผู้นำกองทัพนั้นแม้ว่าในครั้งแรกจะประสบความสำเร็จแต่ก็กระทำได้
 เพียงแค่ครั้งเดียวเท่านั้น

การพยายามยึดอำนาจของพลังอำมาตยาธิปไตยนั้นดูจะไม่เป็นผล และลึกลงเมื่อ
 พลเอกเปรม ดิถสุลลานนท์ ถูกกดดันให้ลงจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แม้ว่าตัวพลเอกเปรม
 ดิถสุลลานนท์ นั้นจะถูกมองว่ามีสถานะเป็นคนกลางระหว่างพลังอำนาจเก่ากับพลังอำนาจใหม่
 แต่เมื่อพิจารณาแล้วจะพบว่าพลเอกเปรม ดิถสุลลานนท์ นั้นคือสถานะของพลังอำมาตยาธิปไตย
 ที่ประนีประนอม การสนับสนุนอย่างจริงจังของเหล่าบรรดาผู้นำกองทัพและบรรดาข้าราชการ
 ในระบบราชการนั้นเป็นประจักษ์พยานที่ชัดเจน แม้ว่าในช่วงหลังพลเอกเปรม ดิถสุลลานนท์
 จะมีปัญหาในเรื่องการสนับสนุนจากฐานการเมืองเหล่านั้นอยู่บ้างแต่โดยภาพรวมแล้วพลเอกเปรม
 ดิถสุลลานนท์ คือตัวแทนของพลังอำมาตยาธิปไตยอย่างแท้จริง ในขณะที่การขึ้นมามีอำนาจ
 ทางการเมืองของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ นั้นถือได้ว่าเป็นตัวแทนของพลังอำนาจใหม่ที่ก้าวขึ้น
 มีอำนาจ นอกจากนี้ส่วนหนึ่งของแรงกดดันที่ทำให้พลเอกเปรม ดิถสุลลานนท์ ต้องยอมลงจากอำนาจ

นั้นก็มาจากพลังนอกระบบราชการทั้งหลายที่ทูลเกล้าถวายฎีกาแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เรียกร้องให้พลเอกเปรม ยอมลงจากอำนาจ

เมื่อย้อนกลับไปพิจารณาถึงปัจจัยที่สำคัญที่เป็นตัวกำหนดให้การเมืองมีลักษณะเป็นการเมืองแบบอำมาตยาธิปไตยนั้นประกอบไปด้วยปัจจัยสำคัญๆ สองประการอันได้แก่การเข้าแทรกแซงทางการเมืองโดยเหล่าบรรดาข้าราชการ และการขาดแรงต้านทานอันแข็งขันของเหล่าบรรดาพลังภายนอกนอกระบบราชการทั้งหลาย เราจะพบว่า การเข้าแทรกแซงทางการเมืองโดยเหล่าบรรดาข้าราชการทั้งหลายนั้นได้ถูกทำให้ขาดความชอบธรรมหลังจากที่บทเฉพาะกาลตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2521 สิ้นสุดลง นอกจากนี้แล้วความเข้มแข็งของพลังภายนอกนอกระบบราชการก็มีมากขึ้นจนถึงขั้นที่จะสามารถต้านทานและตรวจสอบพลังอำมาตยาธิปไตยได้ในระดับหนึ่ง ความสามารถในการต้านทานและตรวจสอบดังกล่าวนี้ประจักษ์พยานที่สำคัญคือชัยชนะในการคัดค้านการแก้ไขรัฐธรรมนูญรวมถึงชัยชนะในการเรียกร้องให้พลเอกเปรม ดิถสุลานนท์ ลงจากอำนาจ

อย่างไรก็ตามความเข้มแข็งของพลังภายนอกนอกระบบราชการทั้งหลายนั้นก็ไม่ได้ถูกสร้างขึ้นในระยะเวลาอันสั้น หากแต่ผ่านการบ่มเพาะมาเป็นเวลานานโดยเฉพาะนับตั้งแต่หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 เป็นต้นมา การลุกฮือขึ้นของนิสิตนักศึกษา ผู้ใช้แรงงาน และประชาชนเพื่อโค่นล้มระบอบอำนาจนิยมทหารนั้นเป็นตัวอย่างที่ดีของการเกิดขึ้นของพลังกลุ่มใหม่ในสังคม แต่กระนั้นก็ต้องไม่ลืมว่าพลังกลุ่มใหม่ในสังคมที่กำลังเกิดขึ้นและโค่นล้มระบอบอำนาจนิยมทหารดังกล่าวนี้ไม่ได้มีความเข้มแข็งที่จะยืนหยัดและต้านทานการกลับมาของพลังอำมาตยาธิปไตยที่เคยครองอำนาจอยู่เดิมได้รูปธรรมสำคัญคือความพ่ายแพ้และการกลับมาของเผด็จการทหารในปี พ.ศ.2519 และภายหลังจากปี พ.ศ.2519 เป็นต้นมาก็ต้องยอมรับว่ากลุ่มพลังที่มีบทบาทในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 นั้นก็มีชะตากรรมที่แตกต่างกันไปบางส่วนลดบทบาททางการเมืองลงตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนคือพลังนักศึกษาและผู้ใช้แรงงาน นอกจากนี้บางส่วนยังถูกทำให้เข้าร่วมกับรัฐภายใต้สิ่งที่เรียกว่าภาควิธีรัฐและสังคมเป็นต้นว่าพลังนายทุนนักธุรกิจที่ถูกดึงเข้าร่วมกับฝ่ายรัฐผ่านคณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชน (กรอ.) การดึงพลังภายนอกนอกระบบราชการทั้งหลายโดยเฉพาะพลังของภาคธุรกิจให้เข้าร่วมกับฝ่ายรัฐนั้นสะท้อนท่าทีของพลังฝ่ายอำมาตยาธิปไตยที่ต้องการควบคุมบทบาทของพลังภายนอกนอกระบบราชการดังกล่าว จะพบว่า คณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชนที่ตั้งขึ้นมานั้นส่วนใหญ่เน้นการร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจมาก

กว่าด้านอื่นๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่ารัฐพยายามที่จะสร้างพันธมิตรกับพลังนายทุนนักธุรกิจเพื่อการครอบงำทางการเมืองต่อไป

การพยายามชี้ตวงบทบาทของพลังนายทุนนักธุรกิจดังกล่าวไม่ได้เป็นการลดความต้องการเข้าครอบครองอำนาจรัฐของพลังนายทุนนักธุรกิจมากนัก ถึงแม้ว่าฝ่ายอำมาตยาธิปไตยพยายามที่จะเรียกร้องการสนับสนุนและเปิดช่องทางให้พลังนายทุนนักธุรกิจใช้ช่องทางของคณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชนในการแสดงบทบาทก็ตาม รูปธรรมสำคัญคือความพยายามของนายทุนนักธุรกิจในการลงสมัครแข่งขันรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและการเข้าร่วมในคณะรัฐมนตรีจะพบว่าช่องทางรัฐสภาและคณะรัฐมนตรีนั้นเป็นช่องทางที่บรรดานายทุนนักธุรกิจปรารถนามากกว่า เพราะเป็นช่องทางตรงในการเข้ามามีบทบาทในอำนาจรัฐอย่างแท้จริง

ความสำเร็จในการเข้าครอบครองอำนาจรัฐของบรรดานายทุนนักธุรกิจทั้งหลายนั้นนอกจากจะเป็นการชี้ให้เห็นแนวโน้มของการเพิ่มขึ้นของบทบาทในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของนายทุนนักธุรกิจแล้ว ยังชี้ให้เห็นถึงความล้มเหลวในการพยายามครอบงำพลังภายนอกระบบราชการอื่นๆ ที่เติบโตขึ้น ความล้มเหลวในการครอบงำดังกล่าวนี้สะท้อนได้จากการไม่ยอมอ่อนต่อข้อเรียกร้องของพลังฝ่ายอำมาตยาธิปไตยที่พยายามจะคงอำนาจของตนต่อไป ขณะเดียวกันพลังนอกระบบราชการโดยเฉพาะนายทุนนักธุรกิจก็เริ่มที่จะปลดแอกตัวเองออกจากการครอบงำของพลังฝ่ายอำมาตยาธิปไตยจนในที่สุดพลังนายทุนนักธุรกิจดังกล่าวก็ได้ก้าวขึ้นสู่จุดสูงสุดของอำนาจทางการเมืองนั่นคือความสำเร็จในการจัดตั้งรัฐบาลพลเรือนขึ้นเป็นครั้งแรกในรอบ 12 ปี นับตั้งแต่เหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ.2519 เป็นต้นมา

บทบาทในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่เพิ่มขึ้นของนายทุนนักธุรกิจนั้น ส่วนหนึ่งเป็นการลดทอนบทบาทในทางการเมืองของพลังอำมาตยาธิปไตยลงด้วยเช่นกัน ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในยุคประชาธิปไตยครึ่งใบส่วนใหญ่ก็เป็นความพยายามในการแย่งชิงบทบาทนำในทางการเมืองเป็นหลัก และเมื่อการยึดยุคอำนาจและบทบาทในทางการเมืองของพลังอำมาตยาธิปไตยไม่เป็นผล การไม่สามารถคงสถานะบทบาทนำในทางการเมืองของพลังอำมาตยาธิปไตยต่อไปได้ และการขึ้นมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ซึ่งเป็นตัวแทนของพลังนายทุนนักธุรกิจ ก็ยิ่งทำให้ฝ่ายอำมาตยาธิปไตยลดบทบาทลงมากขึ้น ดังนั้นตลอดช่วงรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ จึงพบปรากฏการณ์ที่สำคัญคือการโจมตีจากฝ่ายอำมาตยาธิปไตยโดยมุ่งชี้ให้เห็นความเลวร้ายของ

ฝ่ายนายทุนนักธุรกิจที่ดำรงตำแหน่งทางการเมือง ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการเผชิญหน้ากันระหว่างพลังทั้งสองฝ่าย และมีการตอบโต้กันไปมา รวมถึงการพยายามฉีกกำลังเพื่อต่อสู้กัน จนในที่สุดนำมาซึ่งการรัฐประหารโดยกองทัพ อย่างไรก็ตามปรากฏการณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นดังกล่าวนั้นก็คือความขัดแย้งเชิงสถาบันระหว่างพลังสองฝ่ายที่พยายามแย่งชิงอำนาจในทางการเมืองนั่นเอง

อย่างไรก็ตามแม้จะมีข้อสังเกตว่าการรัฐประหารที่เกิดขึ้นโดยคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาตินั้นมาจากความขัดแย้งระหว่างกลุ่มทหาร จปร.5 กับ ฝ่ายพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ซึ่งฉีกกำลังกับพลเอกอาทิตย์ กำลังเอก และนายทหารกลุ่ม จปร.7 จนทำให้เกิดความขัดแย้งกันอย่างรุนแรง อันนำไปสู่การรัฐประหารเป็นหลัก มากกว่าที่จะเป็นการขัดกันของบทบาทระหว่างนักการเมืองนายทุนนักธุรกิจ กับฝ่ายอำมาตยาธิปไตย ก็ตาม แต่สำหรับผู้ศึกษาแล้วก็ยอมรับในระดับหนึ่งสำหรับคำอธิบายในแนวทางของกลุ่มและฝักฝ่าย (cliques and factions) ในการเมืองไทย อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาถึงเนื้อหาของรัฐประหารนั้น ก็ต้องยอมรับว่าความมั่นใจในพลังของตนเองของเหล่าบรรดานักการเมืองนายทุนนักธุรกิจนั้นเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้กลุ่มพลังดังกล่าวกล้าที่จะเผชิญหน้ากับฝ่ายอำมาตยาธิปไตยโดยเฉพาะฝ่ายกองทัพ และไม่เคยมียุคใดที่พลังนักการเมืองนายทุนนักธุรกิจ จะกล้าที่จะเผชิญหน้ากับฝ่ายกองทัพได้อย่างจริงจังเท่าในสมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ คำอธิบายในแนวทางของกลุ่มและฝักฝ่ายอาจจะใช้ได้ในการอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวว่าเป็นเพราะการขัดแย้งกันระหว่างกลุ่มทางการเมือง แต่ก็ต้องไม่ลืมว่าพื้นฐานที่ทำให้เกิดการขัดแย้งกันนั้นมาจากบทบาทที่เพิ่มมากขึ้นของพลังนักการเมืองนายทุนนักธุรกิจ ซึ่งสร้างให้เกิดความเชื่อมั่นในตัวเองและกล้าเผชิญหน้ากับพลังกองทัพ และแม้ว่าฝ่ายกองทัพจะประสบความสำเร็จในการรัฐประหารยึดอำนาจ แต่การคงสถานะและรักษาอำนาจไว้ก็เป็นสิ่งที่อยู่เหนือความสามารถ ประจักษ์พยานที่สำคัญคือการขับไล่ให้กองทัพพ้นจากการเมืองซึ่งนำมาสู่ความรุนแรงทางการเมืองในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2535 นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นอีกว่าพลังนอกระบบราชการทั้งหลายที่เติบโตขึ้นนั้นมีความเข้มแข็งพอที่จะต้านทานพลังฝ่ายอำมาตยาธิปไตยได้ ด้วยการเข้าร่วมอย่างแข็งขันของกลุ่มพลังต่างๆ โดยเฉพาะนายทุนนักธุรกิจ และชนชั้นกลาง ซึ่งเป็นการชี้ชัดว่าการเมืองไทยได้เปลี่ยนแปลงไปไกลเกินกว่าระบอบการเมืองแบบอำมาตยาธิปไตยพอสมควรแล้ว ด้วยการเติบโตขึ้นพลังนอกระบบราชการที่เข้มแข็งและตื่นตัว